

השקעה כספית במצוות - פתיחה

א. כמה כסף על אדם להשקיע כדי לקיים מצוה? יובל נמצא במקום שבו אין אתרוגים. מגיע לאותו מקום אדם שמנסה לנצל את המחסור ומציע לו לקנות אתרוג בחמשת אלפים דולר. האם יובל חייב לקנות את האתרוג?

הגמ' בב"ק מביאה את דבריו של רבי זירא (ב"ק ט):

א"ר זירא אמר רב הונא: במצוה - עד שלישי. מאי שלישי? אילימא שלישי ביתו (רש"י - שחייב אדם לבזבז במצות לולב או ציצית או ספר תורה שלישי מה שיש לו), אלא מעתה, אי איתרמי ליה תלתא מצותא (אם הזדמנו לו שלוש מצוות) ליתיב לכוליה ביתא (יתן לכל ביתו)? אלא אמר ר' זירא: בהידור מצוה - עד שלישי במצוה (אדם חייב להשקיע שלישי מעבר לעלות המצוה כדי להדר בה).

נסה למצוא בדברי הגמ', בקושיה 'אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא ליתיב לכוליה ביתא', תשובה לשאלתנו.

הגמ' מקשה וטוענת שלא יתכן שכוונת רבי זירא לחייב אדם להוציא עד שלישי מנכסיו לצורך קיום מצוה, 'אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא ליתיב לכוליה ביתא'? אם יזדמנו לו שלוש מצוות יפסיד כל נכסיו? עולה אפוא מדברי הגמ' שאדם אינו חייב להוציא את כל נכסיו לצורך קיום מצוה.

מדוע? מהו טעם הדבר? נלמד את דברי הראב"ד השואל שאלה זו ומשיב עליה (ב"ק ט):

תמיה לי, וכי יש דמים למצוות? ואיך יכול הוא לומר לא אקנה לולב ואתרוג עד כדי כך וכך, ומי שם להם דמים, והלא מצוה האחת תשוה כל ממונו! ויש לומר עד כדי שלא יבוא לידי עוני ויצטרך לבריות, כמו שאמרו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יעני ויפיל עצמו על הציבור, וכמו שאמרו: עשה שבתך חול (תאכל בשבת כדרך שאתה אוכל בחול) ואל תצטרך לבריות (ובלבד שלא תצטרך לבריות), והעוני כמיתה הוא.

כיצד מנמק הראב"ד את דברי הגמ'? מדוע אדם אינו חייב להוציא את כל ממונו?

מהי כוונת הראב"ד? כיצד החשש לכך שאדם ייפול לידי עניות מתיר לבטל מצוות? כוונת הראב"ד ליסוד עצמאי או ליסודות מוכרים אחרים? רבותינו האחרונים הבינו שנימוקו של הראב"ד נשען על יסודות הלכתיים אחרים. בעל המרחשת, ר' חנוך אייגש¹, כתב (ח"א סימן מג):

ואפשר שגם זה בכלל שום וחי בהם ולא שימות בהם דעני חשוב כמת ועל ידי עניות יוכל לבוא הרבה פעמים לידי סכנת נפש.

הנצי"ב כתב (מרומי שדה ב"ק ט):

והטעם שאין צריך ליתן בשביל מצוה, נראה משום דכלל הוא דכבוד הבריות דוחה בשב ואל תעשה, מה שאין כן לא תעשה בידיים².

1. (תרכ"ד (1864) - ט"ו באלול תש"א (1941) נרצח בשואה).

2. בע"ה נעסוק בהמשך בהרחבה בחילוק בין מצוות עשה ובין מצוות לא תעשה.

 מהם היסודות ההלכתיים שעליהם נשענים דברי הראב"ד לפי הנצי"ב והמרחשת?

המרחשת הבין שכוונת הראב"ד לבסס את הפטור על דין 'וחי בהם', שעל ידי עניות יכול לבוא לידי סכנת נפשות. הנצי"ב הבין שכוונת הראב"ד לבסס את ההיתר על על יסוד כבוד הבריות – עניות פוגעת בכבוד האדם, וכבוד הבריות מתיר לבטל מצוות בשב ואל תעשה. אולם, נראה מפשטות דברי הראב"ד שכוונתו לטעם העומד בפני עצמו, 'כדי שלא יבוא לידי עוני... והעוני כמיתה הוא', ושהוא לא נשען בהכרח על יסודות הלכתיים אחרים כ'כבוד הבריות' או 'וחי בהם', וצ"ע.

ב. נפגשנו לעיל עם קושיית הגמ' שממנה למדו רבותינו הראשונים שאדם אינו חייב להוציא את כל ממונו כדי לקיים מצוה. האם ישנו שיעור מינימאלי שאותו אדם כן נדרש להוציא? נשוב אל יובל שגר במקום שבו אין אתרוגים ומוצע לו אתרוג למכירה בשווי חמשת אלפים דולר. חמשת אלפים דולר אינם שליש מנכסיו של יובל ורחוק מכך. האם יובל חייב לקנות אותה?

 מה אתה חושב?

התוספות כתבו (ב"ק ט):

אילימא שליש ביתו – משמע דאין צריך לבזבז כל ממונו לקנות אתרוג אפילו לא ימצא בפחות והויה מצוה עוברת, ואפילו שליש ביתו משמע דלא מחייב, ואמרינן נמי (כתובות דף נ.) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, ובסוכה (דף מא:) חשיב ליה רבותא דר"ג שקנה אתרוג באלף זוז (ומשמע שהוא לא היה חייב לעשות זאת).

הרא"ש כתב (ב"ק א, ז):

ומדאמר אילו מתרמי ליה תלתא מצותא יהיב לכולי ביתיה שמעינן שאין אדם מחויב לבזבז הון רב בשביל מצוה אחת, ואפילו היא מצוה עוברת כגון אתרוג ולולב, וגמרא (בסוכה דף מא ב) חשיב גוזמא על ר"ג שהיא נשיא ישראל מה שנתן אלף זוז באתרוג אחד, וגם תיקנו חכמים המבזבז אל יבזבז יותר מחומש (כתובות דף נ א).

דקדק היטב בדברי התוספות והרא"ש, ונסה למצוא בדבריהם תשובה לשאלה האם יובל חייב לקנות אתרוג בחמשת אלפים דולר.

נראה מפשטות דבריהם שאין שיעור מינימאלי מנכסי האדם שאותו הוא נדרש להוציא. אדם אינו מחויב לבזבז הון רב בשביל מצוה אחת ללא קשר לשאלה מהו חלקו היחסי של אותו הון מנכסיו. אם המחיר הממוצע של אתרוג הוא חמישים שקלים, אדם אינו נדרש להוציא חמשת אלפים דולר כדי לקנות אותו גם אם אותם חמשת אלפים דולר אינם אפילו עשירית מנכסיו. גם אם אותם אלף זוז לא היו עשירית מנכסיו של רבן גמליאל, עדיין הוא לא היה מחויב להוציא אותם לצורך קניית לולב, 'וגמרא חשיב גוזמא על ר"ג שהוא נשיא ישראל מה שנתן אלף זוז באתרוג אחד'.

ג. אולם, **רבנו ירוחם** קובע שיעור מינימום מנכסי האדם שאותו הוא מחויב להוציא (תולדות אדם וחווה, נתיב יג, חלק ג):

ודקדקו המפרשים דאין אדם חייב הון רב בשביל מצוה כגון לולב או אתרוג וכיוצא בו, דהא אמרינ' המבזבז אל יבזבז יותר מחומש והרי רבן גמליאל אמרו עליו דבר גדול שקנה אתרוג באלף זה, ומכל מקום בעישור נכסיו חייב לקנותו והעישור כמו שפירשתי בצדקה.

מהו השיעור שאדם כן נדרש להוציא? מניין רבנו ירוחם לומד אותו?

הב"י מביא את דברי רבנו ירוחם ושואל עליהם (אור"ח תרנו):

ורבינו ירוחם כתב דברים אלו בנתיב י"ג חלק ג' (קד ע"ד) ובסוף כתב ומכל מקום בעישור נכסיו חייב לקנותו עכ"ל ולא ידעתי מנין לו.

האליה רבה תמה על שאלת הב"י (שם ס"ק ה):

וכמדומה דלא סיימו קמיה מה שסיים רבינו ירוחם זה לשונו, והעישור כמו שפירשתי בצדקה ע"כ. פירוש כמו בצדקה מחויב ליתן מעשר וחומש נאמר על המבזבז (שאסור לתת יותר מחומש), הוא הדין במצוה דאמרו עלה [דדינה כצדקה לגבי] יותר מחומש (שלא יבזבז יותר מחומש) הוא הדין לענין מעשר (שחייב עד עשירית).

האליה רבה מקשה: מדוע הב"י כותב שאינו יודע מניין לו, הרי רבנו ירוחם כתב בפירוש את המקור לדבריו: כשם שבצדקה חייב ליתן עשירית מנכסיו כך במצוות! **הביאור הלכה** הסביר את קושיית הב"י על רבנו ירוחם (שם ד"ה יותר):

ולענ"ד דסברת הב"י דאין אנו יכולין ללמוד משם (מצדקה)... דשם הוא מצוה שאינה עוברת (שהרי זמנה אינו דווקא עכשיו, וגם אם לא יקיימה עכשיו יוכל לקיימה באותה מידה לאחר זמן), ואפילו אם איכא עניינים דקיימי (עני שנמצא לפני האדם ומבקש ממנו צדקה) הלא יכול (אותו עני) להתקיים ע"י אחרים, מה שאין כן באתרוג וכדומה שהיא מצוה עוברת וחל על גוף האדם. ותדע דקמקשה הגמרא אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא וכו' ולא קמקשה בפשיטות והא אמרו אל יבזבז יותר מחומש אלא על כרחך דהכא בעניינינו דהוא מצוה עוברת חמור טפי.

מהי קושיית הב"י על רבנו ירוחם לפי הסברו של הביאור הלכה?

להבנתו, הב"י התנגד ללמוד את שיעור המינימום מצדקה - יתכן שבמצוות עוברות שמוטלות על האדם באופן בלעדי שיעור המינימום גבוה יותר מבצדקה, מצוה שאינה עוברת ואינה מוטלת עליו באופן בלעדי.

להלכה מסתפק **המשנ"ב** (שם ס"ק ח):

יותר מחומש אפילו מצוה עוברת - ומכל מקום חייב להוציא על כל פנים עישור נכסיו לזה, דגם בצדקה שיעור בינוני הוא מעשר. ועיין במ"א וא"ר דכמו שם לענין צדקה שנה ראשונה (עשירית) מן הקרן מכאן ואילך מן הריחוק הכא נמי בעניינינו. ועיין בבה"ל שביררנו דרצה לומר דמשיעור זה (עשירית) בודאי אסור לפחות אבל אפשר דבעניינינו דהוא מצוה עוברת גרע טפי וחייב להוציא עד חומש מנכסיו.

מהו ספקו של המשנה ברורה? מה הוא יפסוק ליובל שמתלבט האם עליו לקנות את האתרוג בחמשת אלפים דולר?

אנסה להציע פרשנות אחרת לדברי הב"י: יתכן שאין כוונתו להסתפק שמא אדם חייב להוציא יותר מעשירית, אלא להקשות על עצם קביעת השיעור. הרא"ש הרי אומר, 'שמעינן שאין אדם מחויב לבזבז הון רב בשביל מצוה אחת', ומשמע מדבריו שר"ג לא היה מחויב להוציא אלף זוז על אתרוג ללא קשר לגודל נכסיו. יתכן אפוא שכוונת הב"י לטעון שאין שיעור מסוים מנכסי האדם שאותו הוא חייב להוציא - אדם חייב להשקיע בכל מצוה לפי עניינה, בכל מצוה לפי מה שמקובל להוציא עליה, ולא לבזבז הון רב בשביל מצוה אחת.

ד. למדנו אפוא שאדם ודאי אינו חייב להוציא את כל ממונו על קיום מצוה. רבותינו האחרונים הקשו על כך מדברי הגמ' בקידושין (כט.):

תנו רבנן הוא לפדות ובנו לפדות (אדם שצריך לפדות את עצמו, שאביו לא פדה אותו, ואת בנו הבכור, מי קודם?) הוא קודם לבנו רבי יהודה אומר בנו קודמו שזה (הבן הקטן) מצותו על אביו וזה מצות בנו עליו. אמר רבי ירמיה הכל מודין כל היכא דליכא אלא חמש סלעים הוא קודם לבנו מאי טעמא מצוה דגופיה עדיפא.

מהו המקרה שבו עוסקת הגמ' מה יהיה הדין לפי רבי ירמיה כאשר יש לאדם רק חמשה סלעים? הקשה מדבריו על העקרון שלמדנו לעיל!

בכור שהוריו לא פדו אותו ונולד לו בן בכור, כך שעליו לפדות את עצמו ואת בנו. רבי יהודה ות"ק נחלקו את מי יפדה קודם. ת"ק סובר שיפדה קודם את עצמו ואילו רבי יהודה סובר שיפדה קודם את בנו. רבי ירמיה טוען שכאשר יש לו רק חמשה סלעים, גם רבי יהודה מודה שיפדה בהם את עצמו, 'מצוה דגופיה עדיפא' כאשר יכול לקיים רק אחת מהמצוות.

נניח לסברות השונות ונתמקד בעולה מדברי הגמ' לענייננו: לאותו אדם יש רק חמשה סלעים ובכל זאת הוא נתבע להוציא את כולם לצורך קיום מצוה! מכאן שאדם חייב לבזבז את כל ממונו לצורך קיום מצוה! כך מקשה **הביאור הלכה** (תרנו, ד"ה אפילו):

והנה על עצם הדין דמבואר כאן בשו"ע דאין צריך לפזר הון רב על מצוה ונובע זה מסוגיא דב"ק אלא מעתה אי אתרמי לי תלתא מצותא ליתבי לכולא ביתה וסמכו זה לדין צדקה דהמבזבז וכו', לכאורה צ"ע מסוגיא דקידושין דף כ"ט דמבואר שם גבי פדיון הבן דאף אם אין לו רק ה' סלעים צריך לפדות עצמו וכן לענין לעלות לרגל ושם מיירי שאין לו נכסים כלל זולת אלו החמשה סלעים עי"ש ולכאורה לפי סוגיא דב"ק אשר ממנו נובע דין השו"ע דכאן אינו מחוייב לתת כל אשר יש לו בענין מצוה ואף רק שליש ביתו ג"כ אין מחוייב.

חשוב על הקושיה ונסה לתרצה.

נפגש עם מספר תשובות, ונפתח בדברי **החלקת יואב** (דיני אונס ענף ז):

דהא דאין אדם מחויב ליתן כל ממונו עבור מצות עשה, הפירוש רק שאינו מחויב ליתן בעד הדבר יותר מכדי שוויו כדי שיוכל לקיים המצוות עשה אבל מה ששוה הדבר באמת בזה חייב ליתן כל ממונו בעדו. וזה אמרם "המבזבז וכו'" היינו ליתן יותר מכדי שוויו, מה שאין כן בעד ששוה באמת.

מהי תשובת החלקת יואב? מתי אדם אינו חייב להוציא הון רב על מצוות לפי דעתו?
חשוב היטב: מהי סברת הדין לדבריו?

לדבריו, הפטור נאמר רק כאשר אדם נדרש להוציא מחיר גבוה מעלותה הרגילה של המצוה, אך לא כאשר הוא נדרש להוציא את מחירה הרגיל של המצוה - אז 'חייב ליתן כל ממונו בעדו'. לכן, גם אדם שיש לו רק חמשה סלעים, מחויב להוציאם על מצוות פדיון הבן, מצוה שזוהו מחירה.

הביאור הלכה אינו מוכן לקבל את תשובת החלקת יואב, ולדעתו מדברי הפוסקים עולה אחרת (ביאור הלכה שם):

אכן זהו נגד סתימת כל הפוסקים דמשמע שתפסו בפשיטות מסוגיא דב"ק וממעשה דר"ג שאין מחוייב לפזר הון רב לשום מצוה בכל אופן.

הוא מצייע תשובה אחרת (שם):

וצריך לומר דהם מחלקין מסוגיא דקידושין להא דב"ק וסוכה באופן זה דלפזר בהון רב אמנם אין מחוייב ומשום הטעם דשמא יעני ויצטרך לבריות וכמו שכתב הראב"ד וזה לא שייך במי שאין לו רק חמש סלעים וכיו"ב ומתפרנס ממלאכתו ולא יגרע פרנסתו במה שיוציא זה על המצוה וכן להיפך לא יתחזק מצבו במה שלא יוציא.

מהי תשובת הביאור הלכה? באיזה מקרה עוסקת הסוגיה בקידושין לדבריו? נסה לנסח מהדברים כלל שמגביל את היקף היסוד שלמדנו לעיל מהסוגיה בב"ק.

הסוגיה בקידושין עוסקת באדם שכל רכושו מתמצה בחמשה סלעים, סכום קטן שאי אפשר להתפרנס ממנו. אדם שכזה מתפרנס ממלאכתו הקבועה ומצבו לא ישתנה אם יוציא את חמשת הסלעים על מצוות פדיון הבן, שכן בכל מקרה פרנסתו ממלאכתו ולא מסכום זה. מאחר שכך, הוא מחויב להוציא אותם ולקיים בהם מצוות פדיון הבן.

לסיום, נלמד את תשובתו היסודית של ר' משה פיינשטיין (אגרות משה אור"ח חלק ה, סימן מא):

והנלע"ד פשוט דדווקא היכא דהמצווה אינו הכרח להוצאת כסף, כמו אתרוג וכדומה, שאם יש לו אינו חייב לקנות דווקא בכסף, ונמצא שאין הוצאת הכסף עצם המצווה רק מחמת שאין לו מחויב לקנות, בזה אמרו שיעור עד כמה מחויב להוציא הוצאות להשיג המצווה - שהוא רק עד חומש. והטעם, דהא כשאין לו אתרוג אין שייך לחייבו ליטלו, רק שיש לחייבו לקנות מחמת שיש עליו חיוב להשתדל להשיג אתרוג, שבזה יש שיעור שאין מחויב להשתדל להשיג מצווה רק עד חומש נכסיו. וכשלא ימצא לקנות בשיעור כזה אין צריך לקנות, וממילא פטור מחמת שאין לו אתרוג. אבל בפדיון הבן שהתורה חייבתו בנתינת סך כסף דווקא, ודאי חייב אף עני, אם אין לו ה' סלעים, אף שהם כל נכסיו ולא יישאר לו כלום, ככל מצוות שהתורה חייבה לכל מי שיש לו החפץ שבו מקיימים את המצווה לקיים אותה, כמו גבי אתרוג שמחויב ליטלו אם יש לו. והכי נמי בפדיון חייב כל זמן שיש לו ה' סלעים, כיוון דסך הכסף הם עיקר המצווה ולא השתדלות להשיג המצווה, ובעיקר המצווה ודאי חייב כל אדם. וזהו נכון ופשוט.

מהי תשובתו של ר' משה פיינשטיין? באילו מצבים נאמר הפטור שנלמד מהסוגיה בב"ק? מדוע הוא נאמר דווקא במצבים אלו?

היסוד שמגביל את חובת ההשקעה הכספית מגביל רק את חובת ההשתדלות לקיים מצוה, והוא הלכה בהלכות חובת ההשתדלות - אדם חייב אמנם להשתדל להיות מסוגל לקיים את המצוה ולקנות דברים שיאפשרו לו לעשות זאת, אך הוא אינו חייב להשקיע בכך את כל נכסיו. מאחר שכך, הרי שהלכה זו אינה מגבילה את החיוב להוציא חמשה סלעים לצורך מצוות פדיון הבן, חיוב שאינו נובע מחובת ההשתדלות, אלא הוא המצוה בעצמה!

חזור והתבונן בקושיה ובתשובות השונות שלמדנו. מה היסודות שעולים מכל תשובה בהיקף הפטור מהשקעה כספית ובמשמעותו?

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. א"ר זירא אמר רב הונא: במצוה - עד שלישי. מאי שלישי? אילמא שלישי ביתו, אלא מעתה, אי איתרמי ליה תלתא מצותא ליתבי לכוליה ביתא?
מה למדו הראשונים מקושיית הגמ' כיצד הסביר זאת הראב"ד? מהי סברת דבריו?
2. אדם אינו חייב להוציא כל נכסיו. מה הוא כן חייב להוציא? האם הוא חייב לקנות אתרוג בחמשת אלפים דולר כאשר אין לו דרך אחרת להשיג אתרוג וסכום זה הוא חמש אחוז מנכסיו? מה יהיה הדין כאשר סכום זה הוא חמש עשרה אחוז מרכושו?
מהי דעת רבנו ירוחם? מהי דעת הב"י לפי פרשנות הביאור הלכה? מה הוא כותב במשנ"ב? מה הוא יענה במקרים שלנו? נסה להציע הסבר אחר לב"י, הסבר שמבוסס על דברי התוספות ורא"ש.
3. מהי קושיית האחרונים מהגמ' בקידושין? הצג שתי תשובות. מה ההלכות שעולות מהן?